

Oponentský posudok na habilitačnú prácu Mgr. Mareka Pichu, PhD.

Kdyby chyby: Epistemologie myšlenkových experimentů

Habilitačná práca Mgr. Mareka Pichu, PhD. sa zaoberá zaujímavou a kontroverznou témou myšlienkových experimentov. Ich systematické skúmanie sa uskutočňuje predovšetkým v rámci metafilozofie, resp. metodológie filozofie, keďže ide o významný nástroj filozofickej práce – myšlienkové experimenty pomáhajú ilustrovať filozofické tvrdenia či hypotézy, ale predovšetkým sa používajú pri testovaní (potvrdzovaní, resp. vyvracaní) filozofických tvrdení či hypotéz. M. Picha sa vo svojej habilitačnej práci zameriava predovšetkým na epistemologicky relevantné otázky týkajúce sa myšlienkových experimentov, ktoré priamo súvisia s ich potenciálom testovať filozofické hypotézy. Konkrétnejšie, zaoberá sa otázkou, či myšlienkové experimenty môžu zdôvodňovať filozofické (no nielen filozofické) hypotézy, a otázkou, aká je povaha prípadného zdôvodnenia, ktoré by myšlienkové experimenty mohli ponúknuť na podporu filozofického tvrdenia.

Monografia pozostáva z piatich obsiahlejších kapitol. V prvej kapitole sa vymedzuje pojem myšlienkového experimentu (ako súboru pokynov, ktoré určujú, akú situáciu si treba predstaviť, aby sme niečo zistili; s. 22), pričom sa zavádza dôležité rozlíšenie medzi myšlienkovým experimentom v úzkom zmysle a v širokom zmysle. V širokom zmysle ide o spojenie konkrétneho scenára s celkovou argumentačnou stratégiou, v ktorej sa tento scenár využíva, kým v úzkom zmysle ide o len o daný scenár (s. 15-16). Autor prijíma úzke chápanie myšlienkových experimentov a uvádza dôvody svojho rozhodnutia. Súčasťou tejto kapitoly je aj návrh, ako zachytiť zmysel myšlienkového experimentu, t. j. vytvorenie toho, čo autor nazýva „destilát“. Druhá kapitola sa zaoberá problematikou vzťahu medzi myšlienkovými experimentmi a zdôvodnením, pričom autor analyzuje niektoré z najvýznamnejších teórií, ktoré považujú myšlienkové experimenty za zdroje zdôvodnenia tvrdení a teórií. Podľa týchto teórií majú myšlienkové experimenty epistemický význam. K tomuto stanovisku sa hlási aj autor monografie, no zastáva striednejší názor, ktorý epistemický význam myšlienkového experimentu chápe v obmedzenejšom zmysle. Okrem epistemického využitia majú myšlienkové experimenty aj didaktický význam. Tento rozdiel bude zohrávať dôležitú úlohu v autorových úvahách vo štvrtej kapitole. Z hľadiska posúdenia epistemickej relevantnosti myšlienkových experimentov je kľúčová tretia kapitola, v ktorej sa argumentuje v prospech tvrdenia, že myšlienkové experimenty sú schopné poskytnúť slabšie, *prima facie* zdôvodnenie, teda zdôvodnenia, ktorá možno vyvrátiť ďalšou evidenciou. Autor konkrétne ukazuje, že hoci evidencia získaná pomocou myšlienkových experimentov nemôže konkurovať iným, spoľahlivejším zdrojom, predsa len myšlienkové experimenty dokážu poskytnúť zdôvodnenie, ktoré možno predbežne prijať, kým sa neukáže, že ide o chybné zdôvodnenie. Štvrtá kapitola sa venuje pokusu zavrhnúť myšlienkové experimenty ako epistemicky irelevantné či, presnejšie povedané, pokusu redukovať myšlienkové experimenty na všeobecné argumenty. Táto koncepcia tvrdí, že epistemický význam myšlienkových experimentov nepresahuje epistemický význam argumentov, na ktoré možno myšlienkové experimenty redukovať. Autor tento prístup odmieta a na základe odlíšenia tzv. exemplárnych myšlienkových experimentov od len ilustratívnych myšlienkových experimentov ukazuje, že prvé z nich majú neredukovateľný epistemický význam. V piatej kapitole je hlavnou témou problematika hodnotenia myšlienkových experimentov z hľadiska ich epistemického významu a využívania v kontexte argumentácie. Autor konštatuje, že hoci sú myšlienkové experimenty omylné, neznamená to, že ich možno apriórne ignorovať (s. 140). Dôležitú súčasť tejto kapitoly tvorí náčrt argumentácie pomocou myšlienkových experimentov, podľa ktorého argumenty tohto druhu

patria do skupiny tzv. prezumpčných argumentov. Tento návrh je plne v súlade s autorovým obrazom myšlienkových experimentov z ostatných kapitol knihy.

Posudzovaná monografia je výborne napísanou vedeckou publikáciou. Autor v nej rozoberá aktuálnu tému, využíva vo svojich úvahách najdôležitejšiu literatúru z danej oblasti, ktorú kriticky analyzuje a posudzuje, a navrhuje vlastné riešenia problémov. Dôležitou súčasťou argumentácie v posudzovanej práci je to, že autor kriticky konfrontuje svoju pozíciu s najvýznamnejšími konkurenčnými názormi, vďaka čomu získava aj nepriamu podporu v prospech svojej pozície, ktorú formuluje, jasne, podrobne a precízne. V našom kontexte ide o výnimočnú prácu, keďže skúma problematiku, o ktorej v češtine alebo slovenčine vzniklo len zopár prác, ale aj preto, lebo ako jedna z mála štúdií, ktoré v češtine a slovenčine vznikli, rozvíja analytickú epistemológiu. Aj z tohto dôvodu – no predovšetkým preto, že ide o kvalitnú publikáciu – je posudzovaná habilitačná práca M. Pichu dôležitým príspevkom k českej (ale aj slovenskej) filozofii.

V celosvetovom kontexte problematika myšlienkových experimentov a súvisiacich epistemologických a metodologických otázok zaujíma dôležité postavenie a je predmetom intenzívneho skúmania. Za posledných približne 20 rokov vzniklo viacero významných prác orientovaných na túto problematiku, ktoré sa zaoberajú myšlienkovými experimentmi ako vo filozofii, tak aj vo vede. Ako som naznačil, autor svoju pozornosť zameriava predovšetkým na myšlienkové experimenty vo filozofii, no analyzuje aj príklady myšlienkových experimentov patriacich do vedy, a preto sa možno domnievať, že svoju argumentáciu aj závery by aplikoval aj v širšom kontexte.

Z hľadiska metodologických a formálnych kritérií ide o prácu napísanú mimoriadne jasným analytickým štýlom, to znamená, že autor v nej postupuje tak, že spravidla predstaví určitú tézu, vymedzí pojmy, ktoré s ňou súvisia, predloží argument alebo argumenty na jej podporu, a vzápätí domýšľa jej dôsledky a kritickým rozborom poukazuje na ich neprijateľnosť. Kľúčovou metódou je analýza a rekonštrukcia myšlienkových experimentov a treba zdôrazniť, že M. Picha (inšpirovaný niektorými zahraničnými autormi) navrhol aj vlastný spôsob rekonštrukcie myšlienkových experimentov. Formálnu stránku monografie – vrátane jej jazykovej a štylistickej úrovne – považujem za bezchybnú.

Z obsahového hľadiska považujem za akceptovateľné obhajovať koncepciu, podľa ktorej myšlienkové experimenty majú okrem didaktického významu aj určitý epistemický význam, hoci sa tento epistemický význam chápe v obmedzenejšom zmysle prima facie zdôvodnenia. Autorove argumenty sú podrobné a presvedčivé. Autorovo umiernené stanovisko k epistemickému významu myšlienkových experimentov, zdá sa, lepšie vyhovuje evidencii než radikálnejšie stanoviská, ktoré buď odmietajú, že myšlienkové experimenty majú nejaký epistemický význam (no nemusia popierať ich didaktickú relevantnosť), alebo pripisujú myšlienkovým experimentom dôležitejšie epistemické postavenie. Napriek tomu, že s autorovou pozíciou aj argumentáciou sympatizujem, vzniká niekoľko otázok, ktoré by mohli byť námetom na diskusiu.

Po prvé, hoci myšlienkové experimenty poskytujú prima facie zdôvodnenie, nie je to v niektorých prípadoch tak, že poskytujú aj silnejšie zdôvodnenie? Za príklad takéhoto myšlienkového experimentu možno považovať aj Galileov experiment, ktorý autor vo svojej knihe obsiahlo analyzuje. Zdôvodnenie, ktoré poskytuje, je silnejšie v tom zmysle, že sa považuje za definitívne a sotva si možno predstaviť prípad, že by bolo vyvrátené. Ak takéto myšlienkové experimenty existujú, ako na ne možno aplikovať teóriu, podľa ktorej poskytujú len prima facie zdôvodnenie? Alebo máme predloženú koncepciu chápať

tak, že stanovuje len minimálne požiadavky spoločné všetkým myšlienkovým experimentom, no zároveň nevylučuje možnosť, že vo výnimočných prípadoch môže byť epistemický význam myšlienkového experimentu väčší?

Po druhé, v súvislosti s prima facie zdôvodnením autor tvrdí, že „je jakýmsi nulovým stupňom epistemického zdôvodnenia. Samo sice nemá silu niekoho jiného presvedčiť, je však nutným predpokladom každého ďalšieho zdôvodnenia“ (s. 86-87). Zdá sa mi, že táto formulácia je príliš silná. Nie vždy sa totiž musí stať, že každé ďalšie zdôvodnenie vyžaduje nejaké predchádzajúce prima facie zdôvodnenie. Dôkaz nejakej teórie v matematike alebo v logike je zdôvodnením danej teórie, no nepredpokladá sa, že tomuto zdôvodneniu predchádzalo nejaké iné prima facie zdôvodnenie. V empirických disciplínach síce môže byť hľadanie takýchto prípadov zdôvodnenia, ktorému nepredchádzalo prima facie zdôvodnenie oveľa ťažšie, no nechcel by som ho apriórne vylučovať ani v takomto prípade. Vzniká preto otázka, či autor sa domnieva – a ak sa domnieva, tak z akých dôvodov – že aj v takých disciplínach, ako je matematika, sa vyskytujú prípady prima facie zdôvodnenia?

Po tretie, v podkapitole 5.3 autor ponúka svoju koncepciu argumentácie pomocou myšlienkových experimentov, podľa ktorej ide o prezumpčný druh argumentácie. Využíva pri tom koncepciu, ktorú obhajoval D. Walton a niektorí ďalší, podľa ktorých súčasťou prezumpčnej argumentácie sú aj určité tzv. kritické otázky, na ktoré treba uspokojivo odpovedať, aby sme prezumpčný argument akceptovali ako presvedčivý či prijateľný (veci na tomto mieste trochu zjednodušujem). Hoci začlenením kritických otázok do prezumpčnej argumentácie považujem za zaujímavý krok, predsa len vznikajú určité pochybnosti o ich poslaní a štatúte. Treba povedať, že tieto pochybnosti mám nezávisle od Pichovho výkladu a súvisia so samou Waltonovou prezentáciou. Zdá sa totiž, že kritické otázky sú do značnej miery zozbierané ad hoc spôsobom. Nie vždy je jasné, na základe akých princípov sa príslušná otázka ocitla v zozname kritických otázok k určitému druhu prezumpčného argumentu. Po druhé, mnohé otázky sú fakticky zbytočné, keďže majú formu: „Je tá a tá premisa skutočne pravdivá?“ Zbytočnosť otázky tohto druhu pramení z toho, že zisťovanie pravdivosti premís sa pri posudzovaní korektnosti argumentu uskutočňuje nezávisle od takejto otázky. Osobne by som otázky tohto druhu zo súboru kritických otázok vylúčil. V tejto súvislosti by ma zaujímalo, akým spôsobom autor zostavil svoj zoznam kritických otázok na s. 148 a či postupoval nejakým spôsobom, ktorý nebol ad hoc. Treba síce povedať, že každú zo svojich kritických otázok M. Picha podrobnejšie komentuje, no to ešte nepreukazuje, že za výberom týchto otázok sú určité systémové dôvody.

Na záver konštatujem, že predložená habilitačná práca M. Pichu **spĺňa** požiadavky štandardne kladené na úroveň habilitačnej práce v odbore. Zároveň odporúčam, aby na základe predloženej habilitačnej práce bol Mgr. Marekovi Pichovi, PhD. udelený titul **docent** v odbore filozofia.

V Bratislave 25. 4. 2016

prof. Mgr. Marián Zouhar, PhD.